

BAKI DÖVLƏT UNIVERSİTETİNİN MEDIA PROBLEMLƏRİ JURNALI

BAKU STATE UNIVERSITY
PROBLEMS OF MEDIA

1 (2)
2026

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

**BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN
MƏDİA PROBLEMLƏRİ JURNALI**

**JOURNAL OF PROBLEMS OF MEDIA
OF BAKU STATE UNIVERSITY**

№1 (2), 2026

Bakı - 2026

MÜASİR MEDİANIN ÇAĞIRIŞLARI

BİRİNCİ TÜRKOLÖJİ QURULTAY – 100: ORTAQ ƏDƏBİ DİL MEDİA DİSKURSU KİMİ DÜNƏNDƏN BU GÜNƏ

Qulu MƏHƏRRƏMLİ

Filologiya elmləri doktoru, professor

ORCHİD İD:0000-0002-8104-8588

meherreml@gmail.com

Xülasə

Rusiya işğalına qədər türk xalqları arasında yazışma, ünsiyyət və anlaşma problemi olmasa da, XIX əsrin ortalarından bu sahədə müəyyən çətinliklər özünü göstərməyə başlamışdır. Bu çətinlikləri öz səhifələrində əks etdirən “Tərcüman” qəzeti həmin dövrdə türk xalqları arasında dil birliyi məsələsini gündəmə gətirmişdir. Çarizmi devirən sovet hakimiyyəti öz varlığının ilk illərində Bakıda çağırdığı Birinci Türkoloji qurultayda bir sıra etnokulturoloji problemlərlə yanaşı bütün türklər üçün ortaq ədəbi dil məsələsini də müzakirə etmişdir.

Məqalədə həmin müzakirələrin konseptual elmi-ideoloji istiqamətləri araşdırılır, görkəmli alimlərin problemə sosiolinqvistik yanaşmaları təhlil edilir. “Ortaq ədəbi dil” məsələsinə media diskursu kimi yanaşan müəllif onu həm də “vahid ünsiyyət dili” konsepti kimi nəzərdən keçirir. Qeyd edir ki, Birinci Türkoloji qurultaydan sonra keçən illərdə, xüsusən XXI əsrin əvvəllərində formalaşmış yeni dünya düzenində “türk” amilinin meydana çıxması yeni siyasi-iqtisadi reallıqlarla yanaşı, rahat ünsiyyət üçün “ortaq dil” problemini də aktuallaşdırmışdır. İndi əsas məsələ ondan ibarətdir ki, müxtəlif coğrafiyalarda yaşayan təxminən 180 milyona yaxın türk əsilli insan vahid ortaq dildə asan ünsiyyət qursunlar.

Problemin bu şəkildə qoyuluşu ortaya çoxlu suallar çıxarır və məqalədə həmin suallar tarixi-sosial və sosiolinqvistik baxımdan araşdırılır, problemin mahiyyəti, tarixçəsi, media diskursu kimi çoxşaxəli aspektləri göstərilir. Eyni zamanda oxşar soylar arasında vahid ortaq dil probleminin necə həll olunması məsələsinə tarixi təcrübə və mövcud reallıqlar prizmasından yanaşılır.

Açar sözlər: *Ortaq dil, ədəbi dil, leksika, linqvistika, ortaq türkcə, ünsiyyət dili.*

ПЕРВЫЙ ТУРКОЛОГИЧЕСКИЙ СЪЕЗД – 100: ОБЩИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК КАК МЕДИА-ДИСКУРС ОТ ВЧЕРАШНЕГО ДНЯ ДО НАСТОЯЩЕГО

Аннотация

Хотя до русской оккупации проблем с перепиской, общением и взаимопониманием между тюркскими народами не существовало, с середины XIX века в этой области начали проявляться определенные трудности. Отражая эти трудности на своих страницах, газета «Терджуман» подняла на повестку дня того времени вопрос языкового единства среди тюркских народов. На Первом тюркологическом съезде, созванном в Баку в первые годы существования Советского Союза, свергнувшего царизм, наряду с рядом этнокультурных проблем обсуждался вопрос общего языка для всех тюрков.

В статье рассматриваются концептуальные научные и идеологические направления этих дискуссий и анализируются социолингвистические подходы видных ученых к проблеме. Рассматривая вопрос «общего литературного языка» как медийный дискурс, автор также рассматривает его как концепцию «единого языка общения». По его мнению, появление «турецкого» фактора в новом мировом порядке, сформировавшемся в годы после Первого тюркологического съезда, особенно в начале XXI века, наряду с новыми политическими и экономическими реалиями, также сделало актуальной проблему «общего языка» для комфортного общения. Сейчас главная задача состоит в том, чтобы примерно 180 миллионов человек тюркского происхождения, проживающих в разных географических регионах, могли легко общаться на одном общем языке.

Такая формулировка проблемы поднимает множество вопросов, которые рассматриваются в представленной статье с историко-социальной и лингвистической точек зрения, предоставляя информацию о сущности, истории и различных подходах к проблеме. Как решить проблему общего языка между родными языками, объясняется на основе исторического опыта.

Ключевые слова: *родной язык, литературный язык, лексика, лингвистика, общий турецкий язык, язык общения.*

FIRST TURCOLOGY CONGRESS – 100: COMMON LITERARY LANGUAGE AS MEDIA DISCOURSE FROM YESTERDAY TO THE PRESENT

Abstract

Although there were no problems with correspondence, communication, and understanding between the Turkic peoples before the Russian occupation, certain difficulties began to manifest themselves in this area from the middle of the 19th century. Reflecting these difficulties on its pages, the newspaper “Terjuman” brought the issue

of language unity among the Turkic peoples to the agenda at that time. The Soviet authorities that overthrew tsarism discussed the issue of a common language for all Turks, along with a number of ethnocultural problems, at the First Turkological Congress convened in Baku in the first years of its existence.

The article examines the conceptual scientific and ideological directions of those discussions, and analyzes the sociolinguistic approaches of prominent scholars to the problem. Approaching the issue of “common literary language” as a media discourse, the author also considers it as the concept of “unified language of communication”. In his opinion, the emergence of the “Turkish” factor in the new world order formed in the years following the First Turkological Congress, especially at the beginning of the 21st century, along with new political and economic realities, has also made the problem of a “common language” for easy communication relevant. Now the main issue is that approximately 180 million people of Turkic origin living in different geographies should communicate easily in a single common language.

This formulation of the problem raises many questions, and these questions are examined in the presented article from a historical-social and linguistic perspective, providing information about the essence, history, and different approaches to the problem. How to solve the problem of a common language between similar lineages is explained in terms of historical experience.

Keywords: *Mother tongue, literary language, lexicon, linguistics, common Turkish, language of communication*

Giriş

Orta əsrlərdə ortaq yazı dili timsalında latın dilinə maraq güclənmişdi. O dövrün dilçilərinə görə, dil dedikdə, klassik latın dili başa düşülürdü, çünki o dil kitablarda özünə kök salmışdı. İntibah dövründə miqyas genişləndi, yazıda latın dilinin qrammatikasına üstünlük verilməyə başladı, artıq əksər ölkələrdə həkim reseptləri yalnız latın dilində yazılırdı. Orta əsrlərin sonlarında Yaxın Şərqi marağın güclənməsi Avropa alimləri arasında Yunan dili ilə yanaşı, qədim yəhudi və ərəb dillərinin öyrənilməsinə də marağı artırdı.

Xarici aləmlə əlaqənin, gediş-gəlişin çoxalması, xüsusən ticarətin və səyahatçılığın inkişafı ümumi ünsiyyət dili axtarışına da təkan verirdi. Bunlar isə “yaxın ölkələrin dillərində qrammatika kitablarının və lüğətlərin tərtib edilməsinə gətirib çıxarırdı. Şübhəsizdir ki, bütün bu ümumilik və birgəlik cəhdlərinin arxasında həm də müxtəlif dillərdə danışan toplumların vahid bir dildə ünsiyyət qura bilməsi üçün ortaq dil yaratmaq niyyətləri dayanırdı. Bu gün bütün dünyada ortaq ünsiyyət dili kimi ingilis dili önə keçmişdir.

XX əsrin görkəmli dilçilərindən sayılan Saimon Potter müxtəlif yerli xalqlar arasında dil qohumluğunu öyrənən Alman dilçisi Avqust Şlyaxerin “dünya dillərinin mənşə etibarilə bir kökdən törəməsi” nəzəriyyəsinə istinadən qeyd

edir ki, Avropadan tutmuş Qərbi Asiyaya qədər, Yeni Zelandiya, Avstraliyadan tutmuş Simali və Cənubi Amerikayadək geniş miqyasda işlənən ingilis dili hazırda ortaq ünsiyyət dili kimi Atlantik okeanının hər iki tərəfində saysız-hesabsız alimlər tərəfindən elmi tədqiqata cəlb olunmaqdadır (Porter, 2014). Bu tədqiqatların məqsədlərindən biri də ingilis dilində danışan xalqların rahat anlaşmasını təmin etmək üçün bu dilin ortaqlığını, vahid struktur-funksional quruluşunu, ümumi ünsiyyət üçün vacib olan digər cəhətlərini öyrənilər onları sabit saxlamaqdır. Praqa Dilçilik məktəbinə yaxın olan görkəmli alim burada artıq müqayisə doğurmayan bir məqamdan – ingilis dilinin beynəlxalq səviyyədə ortaq ünsiyyət dili olmasından bəhs edir. Başqa müəlliflər də ingilis dilinin ortaq dil funksiyasını yerinə yetirməsinin vacibliyindən yazırlar.

Tarixi-siyasi və idoloji səbəblər üzündən uzun illər istismara məruz qalmış türk xalqlarının indiki siyasi-kulturoloji şəraitdə “ortaq dil” axtarışı da elmi-metodoloji baxımdan məhz bu problemlə bağlıdır. Sovet dönmündə və ondan əvvəlki Çar əyyamında türk xalqları və toplusları arasında ortaq kommunikasiya rus dili vasitəsilə aparılmışdır. Amma buradakı özəllik ondan ibarət olmuşdur ki, həmin dövrdə rus dili toplulmlarası ünsiyyət dili funksiyası ilə yanaşı, həm də adları çəkilən xalqların milli kimliyinin unudulması prosesində iştirak etmişdir (Hacıyev, 2015, Özeren, 2018). Xüsusən təhsilin və idarəçilik işlərinin rus dilində olması, milli düşüncə və milli mədəniyyətin geniş yayılmasının qarşısını almışdır.

Türk xalqlarının rus çarizminin əsarətinə məruz qaldığı illərdə də, daha sonra bolşevik hakimiyyəti dövründə də mətbu-ədəbi əlaqələr, informasiya mübadiləsi üçün ortaq ünsiyyət dili həmişə gündəmdə olmuşdur. Əvvəllər bu mövzu mətbuatın, sovet hakimiyyəti dövründə Birinci Türkoloji Qurultay kimi mötəbər toplantıların, müstəqillik illərində isə nüfuzlu elmi toplantıların və elmi ictimaiyyətin diqqət mərkəzində olmuşdur.

1. “Tərcüman”dan başlanan ortaq türkcə ideyası

Ortaq türkcə, yaxud ümumtürk ədəbi dili, türk xalqları üçün vahid dil ideyası XIX yüzilin sonlarından başlayaraq XX əsrin 20-30-cu illərinə qədər mürək-kəb və ziddiyyətli inkişaf yolu keçmişdir. Bu cərəyan türk millətinin milli özünüdərək, milli oyanış prosesinin təbii nəticəsi olaraq meydana gəlmişdir. Türk soyları arasında vahid ortaq ədəbi dilin zəruriliyi ideyasını ilk dəfə XIX yüzilin 80-ci illərində Kırım tatarlarının böyük ideoloqu, ictimai xadim İsmayıl bəy Qaspiralı irəli sürmüşdü. “İsmayıl bəy bütün türklər üçün ümumi ədəbi dil lüzumunu hər kəsdən əvvəl anlamış və iləri sürmüş bir mütəfəkkirdir. Yazıçılıq

həyatının ta başından sonuna qadar bütün Türklər üçün ümumi bir ədəbi dil gərəклиyi fikrini nəşr etməyə çalışmışdır” (Sədri Maqsudi). O, özünün “dildə, fikirdə, işdə birlik” şüarını naşiri olduğu “Tərcüman” qəzeti vasitəsi ilə həyata keçirirdi.

Fəaliyyətdə olduğu 35 il (1883-1918) ərzində bu qəzet Rusiyanın müxtəlif yerlərinə səpələnmiş türk xalqlarını birləşdirməyə çalışan öncül mətbu orqan oldu. Bu xalqların mədəni birliyini önə çəkən İ.Qaspiralı “dildə birlik” şüarını ortaya ataraq göstərirdi ki, millətin kimliyi onun dilindən başlayır və türk xalqları bir-birini gərəyincə tanımaq, öz milli mənliliyini dərk etmək, birlikdə güclü millətə çevrilmək üçün mütləq vahid dildə - ümumtürk ədəbi dilində danışımağa nail olmalıdır.

“Tərcüman”ın ümumtürk ədəbi dil mübarizəsi həm də tarixi amilə söykənirdi, yəni məsələnin kökləri böyük mədəniyyət və söz abidələri yaratmış türk tarixinin dərinliklərinə gedib çıxırdı. Axı hələ orta Ümumtürk ədəbi dili, yaxud “Şərq türkcəsi” min ilə yaxın tarixi olan bir gerçəklik idi. Bu dil əsrlər boyunca, xüsusən IX əsrdən XIX əsrə qədər türk təfəkkürünün ifadə vasitəsi olmuş, elmi risalə, dastan, poeziya dili, ədəbi dil kimi yayılmış, hətta getdikcə bu dildən müstəqil şivələr ayrılmışdır. M.Kaşğarlının “Divani-lügətit-türk”, Y.Balasaqunlunun “Qutadqu-bilik”, Ə.Yasəvinin “Divani-hikmət”, Əbülqazi xanın “Şəcəreyi-tərakimə”, Ə.Nəvainin, İ.Nəsiminin, N.Kişvərinin, Ş.İ.Xətainin, M.Füzulinin və Şərqin digər şöhrətli söz ustalarının parlaq əsərləri, saysız yazılı abidələri bu dildə qələmə alınmışdı.

“Hər bir millətin öz ədəbi dili olmalıdır” fikrini təbliğ edən İ.Qaspiralı qəzet səhifələrində yazırdı: “Ümumi ədəbi dili olmayan millət, millət sayılmır. Türk övladlarından olan tarançı, sart, özbək, qırğız, qumıq, noqay, Azərbaycan və s. tayfalar türkcə qonuşduqları halda şivələri başqadır. Bir-birlərini güclüklə anırlar. Bu hal birləşməyə, birliyə, bilgilərin, elmlərin hər kəscə duyulmasına, tərəqqiyə, ədəbiyyata, dostluğa və kaynaşmaya əngəldir. Binaəleyh, ən əvvəl və ən ziyadə həpimiz üçün ehtiyac və lüzumə olan ümumi lisan, ədəbi türkcə dildir” (“Tərcüman”, № 26, 15 mart 1906). O, ömrünü bu idealın gerçəkləşməsinə sərf etməsi barədə yazırdı ki, dil birliyi, ümumi və ədəbi dil lüzumu fələn hakim oldu. Ümummüslüman birliyi toplantısında görüşmələr türk dili ilə yapıldı.

Əlbəttə, ortaq türk dili məsləkinə görə qəzetə və İ.Qaspiralıya aramsız hücumlar da olurdu. Bu hücumların önündə rus şərqşünası N.İ.İlminski (1822-1891) gəlirdi. O, Rusiyanın bütün siyasi idarələrinə fasiləsiz şikayətlər yazaraq “Tərcüman” qəzetini və onun redaktorunu dövlət əleyhinə təhlükəli fəaliyyətdə günahlandırır. Həmin şikayətləri ayrıca kitab kimi nəşr etdirmiş İ.Qaspiralı

mətbu azadlığa yol açmış 17 Oktyabr (1905) manifestindən sonra onların bir qismini "Tərcüman" da da çap etməyə başladı.

Təbii ki, XX əsrin əvvəllərində türk birliyi və ümumi türk dili ideyasını, ilk növbədə Azərbaycanda Əli bəy Hüseynzadə (Turan), Türkiyədə isə Ziya Göyalp yaşatdılar və elmi-nəzəri baxımdan inkişaf etdirdilər. Onların türk birliyi ideyası mahiyyətə həm də ortaq türk dili ideyasına əsaslanırdı. Bu məsələ davamlı müzakirə olunaraq sovet dövrünə qədər uzandı və hətta 1926-cı il Bakı Türkoloji qurultayında gündəliyə salındı (Hacıyev, 2015). Hazırda 100 illik yubileyi qeyd olunan bu tarixi toplantı türk xalqlarının ictimai-siyasi mədəni və kulturoloji həyatında ciddi hadisəyə çevrildi.

2. Birinci Türkoloji Qurultayda ortaq ədəbi dil məsələsi

Türkiyədən, sovet məkanı və Avropadan 130-dan çox nümayəndənin, o cümlədən 20-dən çox xarici alim-türkoloqun iştirak etdiyi qurultayda ədəbi dil məsələsi barədə ayrıca müzakirələrin aparılması təsadüfi deyildi. Çünki türk xalqları tarixən müxtəlif imperiyaların tərkibində yaşamış, bunun nəticəsində siyasi və coğrafi baxımdan parçalanmışdılar. Bu parçalanma dil mühitinə də təsir göstərmiş, türk toplumları arasında ünsiyyət imkanlarını zəiflətməmiş, ayrı-ayrı bölgələrdə müxtəlif yazı sistemləri və üslub normaları formalaşmışdı. İndi də türk kökənli xalqların əsasən sovetlərin hakimiyyəti altında olması və mövcud ictimai-mədəni şərait ortaya belə bir mühüm bir sual çıxarırdı ki, türk xalqları milli kimliklərini, Ana dilini necə qorumaq lazımdır?

Nəzərə almaq lazımdır ki, ötən əsrin 20-ci illərində bu sualın səsləndiyi dövr Azərbaycanda yeni məktəblərin açılması, qəzet və jurnalların nəşri, maariflənmə hərəkatının genişlənməsi ilə səciyyələnirdi. Dilin daxili qaydalarında müəyyən problemlər diqqəti cəlb edirdi. Mövcud yazı dilinin strukturu çox vaxt ağır, sintaktik quruluşu mürəkkəb idi. Xalq dilindən uzaq düşmüş dil ərəb və fars mənşəli sözlərlə yüklənmiş və geniş oxucu kütləsi üçün çətin anlaşılan bir hala gəlmişdi. SSRİ rəhbərliyi bir tərəfdən "milli dillərin inkişafı" siyasətini dəstəkləsə də, digər tərəfdən bu prosesə ideoloji nəzarəti də əlində saxlayırdı. Bu baxımdan, ədəbi dil təkcə milli kimliyə xidmət edən mədəni hadisə deyil, həm də siyasi idarəetmə aləti kimi mühüm rol oynayırdı.

Türk xalqları arasında mədəni yaxınlaşma və ortaq anlaşma üçün əlverişli zəmin formalaşdıran I Türkoloji Qurultayda ədəbi dil məsələləri, o cümlədən ortaq dil məsələsi də xüsusi müzakirə mövzusu olmuşdur. Rusiya, Türkiyə, Almaniya, Çin, İran, Polşa, Azərbaycan, Qazaxıstan, Tatarıstan, Özbəkistan, Türk-

mənistan, Qırğızıstan təmsilçiləri M.F.Köprülüzadə, B.Çobanzadə, A.Samoyloviç, B.Berdiyev, N.Türyakulov, A.Hakimov, H.Ayvazov, H.Cəbiyev, T.Omarov kimi alimlər və ictimai xadimlər ədəbi dil məsələsinin elmi əsaslarla müzakirəsinə rəhbərlik etmişdilər (Məmmədli, 2026). Onlar dərin tarixi müqayisələrə baş vuraraq qeyd etmişlər ki, türk xalqları tarix boyunca ədəbi dil ənənəsinə malik olmuş, bunun əsasında zəngin mədəni irs yaratmışlar. Buna görə də, hər bir türk xalqı öz ədəbi dilini formalaşdırmalı, lakin heç bir halda öz dilini digər xalqlara nisbətən üstün mövqedə təqdim etməməlidir. Belə yanaşma xalqlar arasında süni qarşıdurmanın və müqavimət meyillərinin yaranmasının qarşısını alır. Ədəbi dil məsələsinin aktuallığını nəzərə alaraq, qurultayda səsləndirilən məruzələrin icmalı və elmi şərhinin verilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qurultaydakı çıxışlarda ədəbi dilin xüsusiyyət və çərçivələrinə münasibət də diqqəti cəlb edir. Göstərilir ki, ədəbi dil müəyyən tarixi mərhələdə geniş xalq kütləsi tərəfindən qəbul edilən, normaya salınmış və sabitləşdirilmiş dil formasını ifadə edir. Onun əsas xüsusiyyətləri yazılı ənənəyə malik olması, orfoqrafik, qrammatik və üslubi normalarla tənzimlənməsi, həmçinin təhsil, mətbuat, elm və ədəbiyyat kimi ictimai-mədəni sferalarda geniş işlənməsidir. Bu mənada ədəbi dil həm praktik ünsiyyət vasitəsi, həm də mədəniyyət və milli yaddaş daşıyıcısıdır.

Əlbəttə, qurultay iştirakçıları arasında ortaq ədəbi dil mövzusunda şübhə ilə yanaşanlar və bu dəst-xətti tənqid edənlər də olmuşdur. Ona görə də daha çox Türkiyə Orta Asiya respublikalarından olan alimlər “Türk xalqlarının ümumi dili yoxdur” tezisində münasibət bildirilərək qeyd etmişlər ki, “Dil böyük və bütöv sistemdir, ləhcə bu sistem daxilində qol və variantdır. Məsələn, türkmən dilinin müxtəlif ləhcələri var, buna görə ‘türkmən dili yoxdur’ demək düzgün olmaz”. Eyni ilə, türk dilləri arasında lüğət, sintaksis və morfolojiyada ümumi cəhətlər kifayət qədərdir, buna görə də tam ortaq baza mövcuddur. Leksik baza – türk xalqları bir-birini əsasən başa düşə bilir; sintaksis – cümlə quruluşlarında ciddi fərq yoxdur; morfolojiya – söz düzəltmə və şəkilçilər, demək olar, eynidir. Bütün bunlar ümumi ədəbi dilin potensialını istisna etmir və “ümumi ədəbi dil ola bilməz” deyənlərə etiraz kimi səslənir. (Bayat, 1998; Özeren, 2012; Məmmədli, 2026).

3. Köprülüzadə, Samoyloviç və Türyakulov vahid ədəbi türkçə haqqında

Qurultayda ədəbi dil problemləri ilə bağlı “Türk xalqlarında ədəbi dilin inkişafı” adlı ilk məruzəni Mehmet Fuad Köprülüzadə etmişdir. Onun çıxışında ki çox incə məqam bundan ibarət idi ki, professor “ədəbi dillərin inkişafı” yox, “ədəbi dilin inkişafı” haqqında, yəni bir subyektdən – bütün türk xalqları üçün ortaq-vahid ədəbi dildən danışmışdır. Ümumtürk dil şüurunu müdafiə edən Köprülüzadə təsdiq edirdi ki, türk xalqları tarix boyu ortaq ədəbi dil potensialına malik olub. Onun yanaşmasına görə, islamın qəbulundan əvvəl də türklər arasında müəyyən əlifbalar mövcud idi və həmin əlifbalardan istifadə edən bəzi ləhcələri ədəbi dillər adlandırmaq olar. Orxon yazılı abidələrinin dili işlənmiş, formalaşmış bir ədəbi dili təmsil edirdi. Bu ədəbi dildən əlavə, sasanilər dövrünə qədər gedib çıxan türk dilində digər əsərlərin mövcudluğu barədə də tarixi sübutlar var.

Birinci Türkoloji Qurultayın sənədlərini tədqiq edən alimlərin (Cevdet, 1926; Quliyev, 2009; Hacıyev, 2018; Turan, 2020; Məmmədli, 2026) yazdığı kimi qurultayın diqqət mərkəzində olan M.F.Köprülüzadə qeyd edirdi ki, türklərdə ədəbi dil islamdan əvvəl də mövcud idi. O, sübut üçün Orxon-Yenisey abidələrini, qədim yazılı mənbələri, M. Kaşğarının “Divanü lüğət-it-türk” əsərini, orta əsr türk ədəbi mətnlərini əsas götürürdü.

M.F.Köprülüzadənin gəldiyi mühüm elmi nəticə bu idi ki, artıq qədim dövrdə iki əsas ədəbi türk ləhcəsi formalaşmışdı: a) Şərq ədəbi türk dili – xaqaniyyə (çağatay) xətti; b) Qərb ədəbi türk dili – oğuz xətti. Şərq qoluna Kaşqar bölgəsi dilləri, uyğur, çiğil, yağma, arğu və s. daxildir. Bu qrupun məhsulu kimi “Kutadqu bilik”, “Divanü lüğət-it-türk”, Əhməd Yəsəvi irsi, Qurani-Kərimin tərcümələri, Xarəzm və Qızıl Orda mətnləri göstərilir. Qərb ədəbi türk dili – oğuz xətti isə sonradan iki qola ayrılır: a) Şərqi oğuz – Azərbaycan ədəbi dili; b) Qərbi oğuz – Anadolu ədəbi dili (Hacıyev, 2018; Zeynal, 2024; Məmmədli, 2026). F.Köprülüzadə Anadolu ədəbi dilinin monqol istilasından əvvəl formalaşmağa başladığını xüsusi vurğulayır və qeyd edirdi ki, bu dil süni saray dili deyil, qədim oğuz ədəbi ənənəsinin təbii davamıdır.

Şərqsünas-alim Aleksandr Samoyloviç çıxışında maraqlı məqama toxunaraq göstərmişdir ki, əgər biz türklərin danışdığı dili “ümumtürk dili” adlandırsaq, deməli, onda əvvəlcə etiraf etməliyik ki, bu dil bir neçə dialektə parçalanır. Onun fikrincə, “biz bir tərəfdən çuvaş dilinin, digər tərəfdən isə yakut dilinin formalaşdığını görürük. Bu iki dili kənara qoysaq, qalan bütün türk dilləri ayrıca bir “dil” yox, yalnız dialekt və şivə kimi səciyyələndirilə bilər” (Məmmədli,

2026). Alimə görə, türk tayfalarının yaşadığı geniş ərazilərin böyük hissəsində bir-birinə olduqca yaxın olan müxtəlif dialekt və şivələr yayılmışdır. Digər dil ailələri ilə müqayisədə türk dilinin dialekt və şivələri bir-birinə o qədər yaxındır ki, belə bir yaxınlıq heç slavyan və german dilləri arasında müşahidə olunmur.

A.Samoyloviçə görə, bununla bağlı heç olmasa, ayrı-ayrı qruplar üzrə türk dialektlərinin birləşməsi üçün nəzəri zəmin olduqca əlverişlidir. Təkcə ədəbi dilin deyil, həm də danışiq dilinin və dialektlərin bir-birinə yaxınlaşması prosesi faktiki olaraq artıq gedir. Əlbəttə, yalnız inzibati yolla, yəni əmrlə dərhal vahid ədəbi dil yaratmaq olmaz.

Qurultay tribunasından deyildiyi kimi, biz bir tərəfdən tarixi baxımdan bir-birinə yaxın olan dialektlərin, məsələn, Cənub-Qərb qrupu daxilində həm ədəbi, həm də danışiq səviyyəsində yaxınlaşmasını müşahidə edirik, digər tərəfdən isə Özbəkistanda, o biri yandan Volqaboyu bölgəsində həm ədəbi, həm də danışiq dilində yaxınlaşma meyilləri görünür.

Bu yaxınlaşma meyilləri barədə danışan şərqsünas alim Bekki Berdiyev qeyd edir ki, Samoyloviçin və Çobanzadənin məruzələrində türk ləhcələrinin qarşılıqlı münasibətləri məsələsinin elmi baxımdan dəqiq müəyyənləşdirilməsi hələ tam başa çatmamışdır. Deməli, gələcək ədəbi dil barədə elmi nüfuzla danışmağa hələ əsas yoxdur. Köprülüzadə məruzəsində qeyd edir ki, türk xalqlarının ədəbi dilləri də kifayət qədər öyrənilməmişdir və bu tədqiqat hələ qarşıdadır. Əgər türk ləhcələri və onların qarşılıqlı münasibətləri elm tərəfindən hələ müəyyənləşdirilməyibsə, ədəbi dilin inkişaf mərhələsi də tam aydın deyilsə, təbii ki, onların birləşməsi mümkündür, ya yox – bu barədə qəti fikir söyləmək üçün də əsas yoxdur. Berdiyev xalq dili və ədəbi dil arasında ciddi fərq qoyur. Xalq dili təbii, gündəlik danışiq dilidir, ədəbi dil isə xalq dilinin üzərində qurulan, lakin tam onunla eyni olmayan kultivə edilmiş formadır.

Türkmənistanlı alim N.Türyakulov qurultayda digər məruzəçilər kimi emosional danışib mübahisələrə qoşulmasa da, türk dialektlərinin ümumi kökə bağlılığı fikrini qəbul edir və çıxış edənlərin bu istiqamətdə irəli sürdüyü tezislərlə razılaşıb, lakin məsələyə praktik-sosioloji prizmadan baxır. Onun məruzəsinin əsas ideyası budur ki, dil sosial-iqtisadi münasibətlərin məhsuludur və sünü yolla yaradıla bilməz. Yəni dil ictimai həyatın nəticəsidir, kənardan inzibati müdaxilə ilə “hazırlanıb tətbiq edilə bilməz”. Bu yanaşma A.Samoyloviçin mövqeyi ilə üst-üstə düşür, hər ikisi vahid ədəbi dili əmrlə yaratmağın mümkün olmadığını qeyd edir.

N.Türyakulov belə bir mexanizm təsvir edir: eyni sosial-iqtisadi həyat məkanında olan insanlar daha sıx ünsiyyətə girirlər və ünsiyyət vasitələri yayılır, dialektlər tədricən yaxınlaşır. Bu təbii prosesdir – dil iqtisadi inteqrasiya,

mədəni əlaqə, sosial təmas sayəsində yavaş-yavaş harmoniyalaşır. O, konkret dil qruplarını qeyd edir: Azərbaycan, Anadolu və türkmən dialektlərinin birləşməsini mümkün və real hesab edir: fonetik yaxınlıq var, leksik baza oxşardır, tarixi-mədəni əlaqələr mövcuddur. Gələcəkdə bu birliyə Özbəkistanın da qoşulması nəzəri cəhətdən mümkündür. N. Türyakulovun çıxışı üç sahəni birləşdirir: 1) *sosiolinqvistika*-dil sosial münasibətlərin məhsulu kimi təqdim olunur; 2) *tarixilik*-dil dəyişməsi tarixi prosesdir, tədricən baş verir; 3) *elmi praqmatizm*-dil mövcud faktlarla gələcək ehtimalları ayırır.

Ortaq ədəbi dil məsələsi ilə bağlı qurultayda başqa maraqlı çıxışlar da səslənmişdir. Məsələn, gənc qırğız alimi Qasım Tınıstanov çıxışı zamanı türkdilli xalqların “coğrafi deyil, dilə əsaslanan birlikdə” daha da yaxınlaşa biləcəyini bildirmişdi. O, fonetik sistemlərin yaxınlığını sadə nümunələrlə izah etmiş və bu, bu, iştirakçılar tərəfindən qızğın alqışlarla qarşılanmışdı. Eləcə də martın 4-də (2026) latın qrafikasına keçid ilə bağlı yekun layihə yekdilliklə qəbul edildiyi iclasda “Yaşasın ortaqlıq türk əlifbası!” şüarı səsləndiyi vaxt Dağıstan nümayəndəsi Muxtar Hacıyev çıxışında təklif etmişdi ki, ortaqlıq əlifba ilə yanaşı ortaqlıq türk dili də yaradılmalıdır. Bu təklif ciddi müzakirələrə səbəb olmuş, nümayəndələr bunu mümkün, lakin zaman tələb edən bir amal kimi qiymətləndirmişdilər (Məmmədli, 2026).

4. Birinci Türkoloji Qurultaydan sonra

Ararşdırmalar təsdiq edir ki, Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultay türk xalqlarının dil, əlifba və elmi inteqrasiyası baxımından mühüm mərhələ təşkil etmişdir. Qurultayın əsas qərarları, bu qərarların doğurduğu elmi proseslər göstərir ki, qurultay modernləşmə və inteqrasiya istiqamətində strateji dönüş nöqtəsi olsa da, siyasi repressiyalar nəticəsində bu proseslər yarımçıq qalmışdır.

Bütün hallarda XX əsrin əvvəllərində türk xalqları arasında başlanmış milli oyanış və mədəni modernləşmə prosesi bu qurultayla güclənmiş oldu. Bu kontekstdə türkologiya, ədəbi dil, o cümlədən ortaqlıq dil və əlifba məsələləri yalnız filoloji problem deyil, həm də siyasi və ideoloji məsələ kimi nəzərdən keçirilmişdir. Birinci Türkoloji Qurultay bu problemlərin kompleks həllinə yönəlmiş ilk genişmiqyaslı elmi platforma olmuşdur. Tarixi proseslər onu sübut edir ki, türkoloji qurultay türk dünyasının milli-mənəvi tərəqqisinə təkan verməklə yanaşı, onun intellektual xəritəsini yenidən formalaşdırmaq sahəsində də irəliləyə doğru bir addım olmuşdur.

Qurultay müasir dilçilikdə də aktual olan dilin yazı sistemində, orfoqrafiyada fonetik prinsipin tətbiqini əsas götürmüşdür. Bu yanaşma yazı ilə tələffüz arasındakı fərqi minimuma endirərək dilin kütləviləşməsinə xidmət etmişdir. Terminoloji sistemin yaradılması, elmi terminologiyanın vahidləşdirilməsi məsələsi xüsusi vurğulanmışdır. Bu istiqamət elmi kommunikasiya üçün ortaq platforma yaradaraq, müxtəlif türk dilləri arasında qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirmişdir. Bundan başqa qurultay latinləşmə siyasətinə impuls vermiş, Azərbaycan və digər türk respublikalarında latın əlifbasına keçid sürətlə həyata keçirilmiş, dilçilik və türkoloji tədqiqatların inkişafı sürətlənmiş, türk dillərinin müqayisəli tədqiqində mühüm nəticələr əldə edilmiş, türk dillərinin sistemli təsnifatı, fonetik və morfoloji xüsusiyyətlərinin müqayisəsi geniş şəkildə araşdırılmış, Bakı, Kazan və Daşkənd şəhərlərində dil araşdırmaları ilə məşğul olan Elmi mərkəzlərin və məktəblərin formalaşması sahəsində mühüm addımlar atılmışdır. Təbii ki, həm də bütün bunlara görə qurultayın əhəmiyyəti yüksək qiymətləndirilməlidir.

Türkçülük sahəsində ən görkəmli alimləri bir yerə toplayan qurultay ortaq ədəbi dil, türk xalqları arasında asan anlanan yazı və şifahi ünsiyyət dili barədə müzakirələrə də elmi fon verməklə bu məsələni gündəmə gətirdi. Latın əlifbasının qəbulundan sonra bu sahədə daha nikbin yanaşmalar özünü göstərməyə başladı. Lakin 1930-cu illərdə SSRİ-də siyasi repressiyalar güclənmiş, milli yönümlü elmi fəaliyyətlər “pantürkizm” kimi qiymətləndirilmişdir. Bu isə türkoloji elmin inkişafını ciddi şəkildə məhdudlaşdırmışdır. Bəkir Çobanzadə kimi qiymətli alimlərin repressiyası nəticəsində elmi məktəblər dağıldı, instutsional tərəqqi və inteqrasiya prosesi dayandırıldı.

Sov.İKP-nin XX qurultayından sonra repressiya havası qismən yumşalmış və türkçülük problemlərinə dair mütəmadi şəkildə “konfrans”, “simpozium” adı altında müəyyən toplantılar təşkil olunmuşdur. Hətta sovet dönəmində - 1984 və 1988-ci illərdə SSRİ-də ümmumittifaq səviyyədə yox, dar çərçivədə qurultaylar da keçirilmişdir. Bu toplantılar aparılan araşdırmalar və müntəzəm şəkildə elmi əsərlərin, jurnalların nəşri, verilən hesabat xarakterli məruzə və müzakirələr gələcək tədqiqatlar üçün müəyyən istiqamətlər açmışdır.

1970-ci ildən başlayaraq SSRİ Elmlər Akademiyası və Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının birgə nəşri kimi Bakıda “Sovetskaya tyurkologiya! adı ilə elmi jurnal nəşrə başlamışdır. Jurnalda türkoloji problemlərlə yanaşı vahid ədəbi dil məsələlərinə də yer verilmişdir. Həmin illərdə Azərbaycan sovet türkologiyasının mərkəzinə çevrilmişdir. Müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq jurnal “Türkologiya” adı (1992) ilə nəşrini davam etdirmişdir.

5. Müstəqillik illərində ortaq türkcə probleminə fərqli yanaşmalar

SSRİ-nin dağılması ilə bu xalqların bir çoxunun müstəqillik əldə edərək milli dövlətçiliyini qurması həmin problemləri tədricən həll etməyə imkan vermişdir. Müstəqillik qazandıqdan sonra həmin türk xalqlarının xarici siyasət prioritetlərindən biri də əlverişli şəraitdə qarşılıqlı əməkdaşlığı dərinləşdirmək olmuşdur. Xüsusən türk dövlətlərinin inteqrasiyası istiqamətində əvvəlki dövrlərlə müqayisədə, son illər ciddi addımlar atılmışdır. Türk toplumları arasında mədəniyyət mübadiləsini gerçəkləşdirən Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti təşkilatı – “Türksöy”ün (1993) təsis edilməsi bu sahədə irəliyə doğru böyük bir addım oldu. Daha sonra Türk Dövlətlərinin Əməkdaşlıq Şurasının (TDƏŞ) yaradılması və həmin dövlətlərin rəhbərlərinin iştirakı ilə davamlı Zirvə toplantılarının (sammitlərin) keçirilməsi bu prosesi dönməz etdi. İndi həmin sammitlər çərçivəsində türk dövlətləri arasında inteqrasiyanı daha da gücləndirmək üçün müxtəlif ideyalar, təkliflər, çağırışlar səsləndirilir. Həmin çağırışlardan biri də məhz ortaq türk dili və ortaq türk əlifbası məsələsi ilə bağlıdır. Belə hesab edilir ki, hazırda “ortaq əlifba, lüğət tərkibi (sözlük), ortaq terminologiya yaradılması, ortaq dərslərlərin hazırlanıb nəşr edilməsi qarşıda duran mühüm vəzifələrdəndir” (İbrahimov, 2021).

Azərbaycanın öz müstəqilliyinə qovuşması (1991), beynəlxalq hüququn subyektinə çevrilərək müstəqil xarici siyasət yeritməsi, bu prosesdə türk dünyası ilə təmaslar ölkənin siyasi-mədəni həyatında milli-kulturoloji baxımdan yeni çalarların üzə çıxması ilə nəticələndi. Digər tərəfdən, SSRİ dağıldıqdan sonra Türkiyənin Cənubi Qafqazda geopolitik kod kimi meydana çıxması, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın genişlənməsi, xüsusən təhsil və mədəniyyət sahəsində mübadilənin artması da ölkələrarası dialoqda ünsiyyətin özəliyi üçün vahid, ortaq dil məsələsini gündəmə gətirmişdir.

Keçmiş SSRİ tərkibində yaşamış digər türk xalqlarının, yəni qazax, özbək, qırğız və türkmənlərin də müstəqillik qazanaraq bütün dünya ilə, o cümlədən Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycanla ikitərəfli əməkdaşlığı genişləndirməsi ümumi ünsiyyət dilinə ehtiyacın olduğunu gündəmə gətirmişdir. İndiyədək bu xalqların öz aralarında da ortaq ünsiyyət dili məsələsi həll olunmamışdır. Bundan başqa Moldovada qaqauzların, Rusiyanın özündəki tatar, çuvaş, yakut, karamim və başqa xalqların da ölkədənkənar ünsiyyətində ortaq dil ehtiyacı olması həyatı zərurətə çevrilmişdir.

Çağdaş türk dünyasını əhatə edən məkanda – Anadolu, Cənubi Qafqaz və Orta Asiyada qərar tutmuş toplumlar arasında qloballaşma dalğasının təsiri ilə

qarşılıqlı əməkdaşlıq və sürətli inteqrasiya prosesinin getdiyi bir məqamda “ortağ türk dili” ilə bağlı suallar da öz cavabını gözləməkdədir. Araşdırma və təhlillər göstərir ki, hazırda Azərbaycan cəmiyyətində, mətbuatda və peşəkar dilçi alimlər arasında “ortağ ünsiyyət dilinin hansı türkcə olacağı, formalaşdırılması mövzularında bu gün üçün bir vahid (qəbul edilən) bir fikir yoxdur. “Ortağ türkcə”, “ortağ dil”, “ortağ ədəbi dil”, “ortağ türk yazı dili”, “ortağ ünsiyyət dili” kimi terminlərlə ifadə edilən və hər kəsin fərqli anlayışlar kimi qəbul etdiyi yanaşmaları” (İbrahimov, 2021) aşağıdakı şəkildə qruplaşdırıla bilər:

Birinci yanaşmanın tərəfdarları belə hesab edirlər ki, türk dövlətləri arasında ortağ ünsiyyət dili funksiyasını yerinə yetirmək üçün ilk növbədə təxminən 35 hərfdən ibarət yeni əlifba qəbul edilməli, bunun əsasında da bütün dillərin qəbul ediləcəyi leksik fond yaradılmalıdır. Həmin fonda bütün dillərdəki ən işlək və tez anlaşılan sözlər daxil edilməlidir. Yəni faktiki olaraq yeni (əslində qurama) dil yaradılmalıdır. Bu yanaşmanın tərəfdarları belə hesab edirlər ki, ortağ dil məsələsində altı dövlətdən (Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Qırğızıstan) heç birinin dili dominantlıq edə bilməz və ona görə də bir növ yeni müştərək dil yaradılmalıdır. Təbii ki, türk xalqları üçün yeni ortağ ədəbi dil və ortağ əlifba söhbəti illüziya və özünüaldatmadan başqa bir şey deyildir, yəni mahiyyət etibarilə əhəmiyyətsiz və perspektivsiz bir layihədir.

İkinci yanaşmanın tərəfdarlarının fikrincə, ortağ dil Azərbaycan dilinin bazası əsasında yaradılmalıdır, çünki dilimizin qrammatik strukturu, fonetik qanunları ortağ türk dilinin əsasını təşkil etməyə optimal imkan verir. Hətta belə bir elmi argument gətirilir ki, “Mahmud Kaşğarının hələ 12-ci əsrdə türk dillərində kəşf etdiyi ahəng qanunu bu gün ən çox Azərbaycan dilində izlənilir. Bu da dilin axıcılığında, rəvanlığında özünü göstərir. Ona görə də Azərbaycan dili tez anlaşılır və başa düşülür. Dilimizin bu xüsusiyyətini nəzərə alaraq bir vaxtlar M.Y.Lermontov yazırdı ki, fransız dili Avropa üçün nədirsə, azərbaycanlıların da dili Şərqi üçün həmin şeydir” (Quliyev, 2009). Buna görə də belə hesab edilir ki, ortağ türk dilinin əsasında Azərbaycan dilinin dayandığı təqdirdə onun bütün türkdilli xalqlar üçün ümumişlək dilə çevrilməsi problemi olmayacaq. Əlbəttə, belə yanaşmada müəyyən əsaslı məqamlar vardır. Son illərdə Azərbaycan dilinin düzgün tətbiqi, dürüst işlənməsi, qloballaşma şəraitində Ana dilinin saflığının qorunması, ədəbi dil normalarının gözlənilməsi ilə bağlı ciddi dövlət sənədləri qəbul edilmişdir. Bu sənədlərdə dövlət dilinin təmizliyinin qayğısına qalınması, statusunun qorunması ilə bağlı nə qədər gərəkli tədbirlər tələb edilirsə, “ortağ türk dili” ilə bağlı çağırışlar da bir o qədər əminliklə səslənir.

Üçüncü yanaşma tərəfdarı isə fikrimizcə, daha optimal və praktik baxımdan doğru yol seçmişlər. Onların yanaşmasına görə, daha işlək olan və nisbətən inkişaf etmiş Türkiyə türkcəsi bu xalqlar arasında ünsiyyət dili kimi qəbul edilə bilər. Yəni süni yolla, ordan-burdan söz seçərək guya ortaq türk ədəbi dili yaratmaq, sadəcə mümkün deyildir. Ona görə də bu məsələni kövrükləməklə, qatı “türkcü” obrazı yaratmaq, hansısa mücərrəd əlifba ilə guya türk dünyasını birləşdirmək kimi xüyalara qapılmaq zamanı keçmişdir. Görkəmli türkoloq-alim, akademik Tofiq Hacıyev bu məsələyə çox dəqiq yanaşaraq göstərmişdir ki, süni yolla “ümumi türk dili formalaşa bilməz. Kimsə ana dilindən əl çəkib təzə dil yaratmaz. Sadəcə, müasir türk dillərindən birini ümumi ünsiyyət dili kimi qəbul etmək olar. Bu ümumi ünsiyyət dili sənin həmişə işlətdiyin ana dilinin yerinə gəlmir... Ümumi ünsiyyət dilini başqa türkcələrin nümayəndələri ilə ünsiyyətdə, beynəlxalq tədbirlərdə işlətməlisən, o, sənin dil açdığın dili, beşik dilini sıxışdırmamalıdır, yoxsa bütün türklər tərəfindən sevilməz, ana dilinə şərikin sayılır. Ana dili isə Tanrı gücündə varlıqdır”.

Əslində bu yanaşmanı tək-cə türkoloq-alimlər deyil, pragmatik düşünən yaradıcı insanların əksəriyyəti qəbul edir. Ona görə də biz “ortaq türk dili necə olmalıdır” sualına cavab olaraq yeni və ya süni ünsiyyət dili haqqında deyil, Türkiyə türkcəsi haqqında danışmalıyıq. Çünki bu dil öz işləkliyinə, tətbiq sahələrinə, terminoloji bazası və ifadə imkanlarına görə çağdaş türk dilləri içərisində ən inkişaf etmişidir. Bu türkcənin ortaq ünsiyyət dili kimi qəbul edilməsi Türk xalqları arasında genişlənməkdə olan əməkdaşlıq və inteqrasiya prosesinin yeni səviyyəyə qaldırılmasına təkan verəcəyi şübhəsizdir.

Nəticə

Müasir dövrdə türk toplumları arasında mədəniyyət mübadiləsi və digər inteqrativ proseslərin güclənməsi 150 il əvvəl “Tərcüman” qəzetindən başlanan “ortaq türkcə”, “ortaq dil”, “ortaq ədəbi dil”, “ortaq əlifba”, “vahid ünsiyyət dili” kimi anlayışları media diskursu kimi daha da aktuallaşdırmışdır. Birinci Türko-loji qurultayın 100 illiyinin yüksək səviyyədə qeyd edilməsi bu baxımdan da əhəmiyyətli tarixi hadisə olmuşdur. Qurultayda M.F.Köprülüzadə, B.Çobanzadə, A.Samoyloviç, B.Berdiyev, N.Türyakulov, A.Hakimov kimi türkoloq-alimlərin türk ədəbi dili, o cümlədən ortaq dil barədə elmi mülahizələri bugünün işığında bir daha nəzərdən keçirilmişdir.

Dil nəzəriyyəsinə görə, dövrün siyasi şəraiti, dövlətlərin fərqli inkişaf səviyyəsi, xalqların fərqli mədəniyyət göstəriciləri və dillərin milli xarakteri ortaq dilin ərsəyə gəlməsinə daim maneə olmuşdu. Sonuncu məsələ, yəni milli dilin

xarakteri həmişə və birbaşa dillərin inkişafı ilə bağlıdır. Bu problemə diqqət yetirən görkəmli alman dilçisi V.fon Humboldt özünün məşhur “Dillərin milli xarakteri haqqında” əsərində göstərir ki, “ruhun hərəkətində ən dərin və ən incə tərəfləri əhatə etmək imkanında olan” dillər təfəkkürə və duyuma təsir edərək fərdilik yaradır. Dil sosiologiyasında çox şeylər məhz bu fərdiliklə bağlı olur. Alimin fikrincə, “millətlərin və dövlətlərin xüsusiyyətləri daxilən dillərin xüsusiyyətləri ilə elə çulğadır ki, bəzən dillərə haqsız olaraq elə şeylər aid edirlər, onlar tamamilə və ya qismən epoxalara və xalqlara məxsusdur, dillər isə özlərindən asılı olmayaraq onları qoruyub saxlayırlar”. Humboldtun qənaətinə görə, yazıçılar eyni söz və ifadələri başqa cür işlətməklə öz ruhlarının təsiri ilə öz əsərlərində dildə yeni bir xarakter ifadə etməyi bacarırlar. Yəni “milləti dillə bərabər götürsək, mənşəcə xarakter millət tərəfdən qəbul edilən şəkildə dillə bir yerdə əriyib gedir... Beləliklə, mövcud səbəbləri qarışdırmadan dillərdə xarakterik əlamətlər aşkar edilir, bunlar həqiqətən onların özlərininkidir və ya özlərininkinə çevriləcəkdir və onlar, milli xarakterin formalaşmasını diqqətdən kənar saxlasaq, dillərin daxili mahiyyəti və əhəmiyyətli rəngarəngliyi kimi dəyərləndirilə bilər” (Humboldt).

Eyni yanaşma ümumi türk dilləri üçün ortaq ədəbi dil məsələsində də olmalıdır. Yəni üç qola (oğuz, karluq və qıpçaq) ayrılan türk dillərinin hər birinin özəlliyi nəzərə alınmalıdır. Məsələn, daha çox imperiya və dövlət dilləri kimi işlənən oğuz qrupu ilə digərlərini eyniləşdirmək olmaz. Çünki milli xarakterlə dillərin malik olduğu keyfiyyət, yaddaş və xarakter birləşərək bir vəhdət yaradır. Bu vəhdət isə əqli fəaliyyət üçün hüdudsuz imkanlar açır.

Deylənlərdən bu nəticəyə gəlmək olar ki, bəşər tarixində hər hansı bir coğrafi ərazidə hansısa tarixi, siyasi şəraitdə və ya mədəni mühitin diktəsi ilə bu və ya başqa dil xalqlarası ünsiyyətdə aparıcı rol oynaya bilər. Məsələn, qədim dövrlərdə yunan və latın dilləri bu funksiyanı yetirmişdi. Yaxud orta əsrlərdə fars dili poeziya dili kimi geniş yayılmışdı. XIX əsrdə az qala bütün Avropa fransız dilində danışırdı. Həmin dövrdə Cənubi Qafqazda Azərbaycan dili əsas ünsiyyət dilinə çevrilmişdi. Günümüzdə işlək dil kimi ingiliscəyə tələbat artmışdır. Amma heç bir dövrdə süni dil yaradılaraq ondan ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunmamışdır. Uzun illərdən bəridir ki, vahid dil və əlifba ideyası təbliğ olunsada, bu layihə heç vaxt reallığa çevrilməmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bayat A. H. (1998). Hüseynzadə Əli bəy. Ankara Atatürk mərkəzi.
2. Blumfild L. (2014). DİL. Bakı, Prestij çap evi.
3. Cevdet A. (12 mart 1926). Latın hurufatı kabul edilecek olursa. "İkdam"
4. Hacıyev T. (18 noyabr 1996).Türkoloji qurultay: gündəliyi və problemlərinin taleyi. "Ədəbiyyat qəzeti".
5. Hacıyev T. (16 dekabr 2015). Birinci Türkoloji Qurultayda ədəbi dil məsələsi. "Ədəbiyyat" qəzeti.
6. Humboldt V. (2014). Dillərin milli xarakteri haqqında. Bakı, Prestij.
7. Quliyev İ. (13 fevral 2009). Ortaq türk dilinin əsasında Azərbaycan dili dayanmalıdır. "Kaspi".
8. İbrahimov E. (11 aprel 2021). Türk dünyası üçün ortaqlıq dil. "525-ci qəzet".
9. Məmmədli N. (2026). 1926-cı il I Türkoloji qurultay: tarixi zəmində, arxiv sənədlərində, milli mətbuatda. Elm və təhsil. S.270-280.
10. Özeren M. (2012).Türk Dünyasında Ortak İmlâ (Yazım) Sorunu. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD), 3. cilt, 1. sayı, Ankara.
11. Özeren M. (2018). Dil Kimlik İlişkisi Çerçevesinde Rusya Federasyonu'ndaki Türk Halklarının ve Türk Lehçelerinin Durumu. The Journal of Academic Social Science Studies, N.73. Ankara.
12. Porter S. (2014). Dilimiz. Bakı, Prestij çap evi.
13. Turan A. (10 aprel 2020). Birinci Türkoloji qurultay."Ədəbiyyat qəzeti".
14. Zeynalov S. (27 noyabr 2018). Akademik Tofiq Hacıyev və ortaqlıq türk dili ideyası. "525-ci qəzet".
15. Zeynal S. (2024). Akademik Tofiq Hacıyevin dilçilik görüşləri. Bakı, Elm və təhsil. S.185-190.

MÜNDƏRİCAT

MÜASİR MEDİANIN ÇAĞIRIŞLARI

Qulu MƏHƏRRƏMLİ

BİRİNCİ TÜRKOLÖJİ QURULTAY – 100: ORTAQ ƏDƏBİ DİL MEDİA
DİSKURSU KİMİ DÜNƏNDƏN BU GÜNƏ3

Səbinə İZZƏTLİ

YENİ MEDİA EKOSİSTEMİNDƏ PROBLEMDƏN HƏLLƏ KEÇİD:
JURNALİSTİKADA YENİ YANAŞMA.....19

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNFORMASIYA

Vüqar ƏLİYEV

DÜNYA MEDİASINDA QƏRƏZLİ İNFORMASIYA SİYASƏTİ:
SƏBƏBLƏR VƏ TƏSİRLƏR30

Aynur NƏSİROVA

VİZUAL SAXTAKARLIQ VƏ XƏBƏRİN MÖTƏBƏRLİYİ PROBLEMİ.....37

Əli HACIYEV

SOSİAL MEDİA ALTERNATİV XƏBƏR MƏNBƏYİ KİMİ48

KÜTLƏVİ KOMMUNİKASIYA LANDŞAFTI: YENİ TENDENSİYALAR

Nargiza YUSUPOVA

MƏTNİN KREOLİZASIYASI “Z” NƏSLİ ÜÇÜN YENİ VİZUAL
KOMMUNİKASIYA FORMASI59

Arzu İSAYEVA

TELEJURNALİSTİKADA DATA ƏSASLI YANAŞMALAR VƏ VİZUAL
TƏQDİMAT PROBLEMLƏRİ74

Onur COŞKUN

SİNEMADA METAMODERN SÖYLEMLƏRİN HERMENÖTİK OKUMASI:
MODERNİZİM VE POSTMODERNİZİMİN DÖNÜŞÜMÜ (“*Don kişot'u öldüren adam*” filmi əsasında)88

MÜASİR MEDİANIN PRİORİTET MÖVZULARI

Anar HƏSƏNOV

AZƏRBAYCAN MÖVZUSUNUN RUSİYA KİV- də İŞIQLANDIRILMASININ
TƏKAMÜLÜ (2000–2024)102

MİLLİ MƏTBUAT TARİXİNƏ DAİR ARAŞDIRMALAR

Asif RÜSTƏMLİ

SOVET REJİMİNİN İLK İLLƏRİNDƏ GİZLİ İSTİQLAL FƏDAİLƏRİNİN
FƏALİYYƏTİ.....121

Aygün ƏZİMOVA

ÖMƏR FAİQ NEMANZADƏ: MAARİFÇİLİKDƏN İSTİQLALA GEDƏN YOL.....144

MEDİA SAVADLILIĞI VƏ JURNALİSTİKA TƏHSİLİ

Nozima MURATOVA, Нигина ТУРГУНОВА

ÖZBƏKİSTAN İNFORMASIYA MƏKANINDA TƏNQİDİ
KOMPETENSIYANIN İNKİSAFINDA MEDİA TƏHSİLİNİN ROLU.....158

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN MƏLUMAT VƏ YADDAŞ 184

СОДЕРЖАНИЕ

ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННЫХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ

Гулу МАГЕРРАМЛИ

ПЕРВЫЙ ТУРКОЛОГИЧЕСКИЙ СЪЕЗД – 100: ОБЩИЙ
ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК КАК МЕДИА-ДИСКУРС ОТ ВЧЕРАШНЕГО
ДНЯ ДО НАСТОЯЩЕГО.....3

Сабина ИЗЗАТЛЫ

СМЕНА ПАРАДИГМЫ ОТ ПРОБЛЕМ К РЕШЕНИЯМ В НОВОЙ
МЕДИАЭКОСИСТЕМЕ: НОВЫЙ ПОДХОД В ЖУРНАЛИСТИКЕ.....19

ИНФОРМАЦИЯ В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ

Вугар АЛИЕВ

ПРЕДВЗЯТАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА В МИРОВЫХ СМИ:
ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ.....30

Айнур НАСИРОВА

ВИЗУАЛЬНАЯ ФАЛЬСИФИКАЦИЯ И ПРОБЛЕМА ДОСТОВЕРНОСТЬ
НОВОСТНОЙ ИНФОРМАЦИИ.....37

Али ГАДЖИЕВ

СОЦИАЛЬНЫЕ МЕДИА КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ ИСТОЧНИК
НОВОСТЕЙ48

СФЕРА МАССОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ: НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Наргиза ЮСУПОВА

КРЕОЛИЗАЦИЯ ТЕКСТА КАК НОВЫЙ ВИД ВИЗУАЛЬНОЙ
КОММУНИКАЦИИ ПОКОЛЕНИЯ “Z”59

Арзу ИСАЕВА

ДАТА-ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ПОДХОДЫ В ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКЕ
И ПРОБЛЕМЫ ВИЗУАЛЬНОЙ ПРЕЗЕНТАЦИИ74

Онур КОШКУН

ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКОЕ ПРОЧТЕНИЕ МЕТАМОДЕРНИСТСКИХ
ДИСКУРСОВ В КИНО: ТРАНСФОРМАЦИЯ МОДЕРНИЗМА
И ПОСТМОДЕРНИЗМА (ФИЛЬМ «ЧЕЛОВЕК, УБИВШИЙ
ДОН КИХОТА»).....88

**ПРИОРИТЕТНЫЕ ТЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ
ИНФОРМАЦИИ**

Анар ГАСАНОВ

ЭВОЛЮЦИЯ ОСВЕЩЕНИЯ ТЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНА В РОССИЙСКИХ
СМИ (2000–2024)102

ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРЕССЫ

Асиф РУСТЕМЛИ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТАЙНЫХ БОРЦОВ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ В ПЕРВЫЕ
ГОДЫ СОВЕТСКОГО РЕЖИМА121

Айгюн АЗИМОВА

ОМЕР ФАИГ НЕМАНЗАДЕ: ПУТЬ ОТ ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВА
К НЕЗАВИСИМОСТИ144

МЕДИАГРАММАТИКА И ЖУРНАЛИСТИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Нозима МУРАТОВА, Нигина ТУРГУНОВА

РОЛЬ МЕДИАОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ КРИТИЧЕСКОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ
УЗБЕКИСТАНА158

ИНФОРМАЦИЯ И ПАМЯТЬ ДЛЯ АВТОРОВ 184

CONTENTS

CHALLENGES OF MODERN MEDIA

Gulu MAHARRAMLI

FIRST TURCOLOGY CONGRESS – 100: COMMON LITERARY
LANGUAGE AS MEDIA DISCOURSE FROM YESTERDAY
TO THE PRESENT.....3

Sabina IZZATLI

PARADIGM SHIFT FROM PROBLEMS TO SOLUTIONS IN THE
NEW MEDIA ECOSYSTEM: A NEW APPROACH TO JOURNALISM.....19

INFORMATION IN A GLOBALIZING WORLD

Vugar Aliyev

BIASED INFORMATION POLICY IN THE WORLD MEDIA:
CAUSES AND EFFECTS.....30

Aynur NASIROVA

VISUAL FORGERY AND THE PROBLEM OF CREDIBILITY OF NEWS.....37

Ali HAJIYEV

SOCIAL MEDIA AS AN ALTERNATIVE NEWS SOURCE.....48

MASS COMMUNICATION LANDSCAPE: NEW TRENDS

Nargiza YUSUPOVA

TEXT CREOLIZATION IS A NEW FORM OF VISUAL
COMMUNICATION FOR GENERATION “Z”59

Arzu Isayeva

DATA-DRIVEN APPROACHES IN TELEJOURNALISM AND
PROBLEMS OF VISUAL PRESENTATION.....74

Onur COSKUN

A HERMENEUTIC READING OF METAMODERNISM DISCOURSES
IN CINEMA: THE TRANSFORMATION OF MODERNISM AND
POSTMODERNISM (THE FILM "THE MAN WHO KILLED
DON QUIXOTE").....88

PRIORITY TOPICS OF MODERN MEDIA

Anar GASANOV

EVOLUTION OF AZERBAIJAN'S COVERAGE IN RUSSIAN MEDIA
2000–2024)102

RESEARCH ON THE HISTORY OF THE NATIONAL PRESS

Asif RUSTAMLI

ACTIVITIES OF SECRET INDEPENDENCE FIGHTERS IN THE EARLY
YEARS OF THE SOVIET REGIME121

Aygun AZIMOVA

OMER FAIGH NEMANZADE: THE PATH FROM ENLIGHTENMENT
TO INDEPENDENCE144

MEDIA LITERACY AND JOURNALISM EDUCATION

Nozima MURATOVA , Nigina TURGUNOVA

THE ROLE OF MEDIA EDUCATION IN UZBEKISTAN IN DEVELOPING
CRITICAL COMPETENCE IN THE INFORMATION SPACE.....158

INFORMATION AND MEMORY FOR AUTHORS..... 184

**MEDIA PROBLEMLƏRİ elmi-nəzəri
və analitik jurnal**

Rüblük nəşr: 2026 / №1 (2)

Təsisçi:

Bakı Dövlət Universiteti

Redaksiyanın ünvanı:

Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri,
Yasamal rayonu Zahid Xəlilov küç.,33
Tel.: (+994) 50-213-25-77

Azərbaycan Respublikasının "Media
haqqında" qanununa müvafiq şəkildə
təsis edilmişdir

**PROBLEMS OF MEDIA scientific-the-
oretical and analytical journal**

Quarterly: 2026 / №1 (2)

Publisher:

Baku State University

Editorial title:

Republic of Azerbaijan, Baku, Yasamal
district, Zahid Khalilov str.33
Phone: (+994) 50-213-25-77

Established in accordance with the
Law of the Republic of Azerbaijan "On
Mass Media"

Çapa imzalanıb: 27.04.2026
Format 70x100 ¹/₁₆. Həcmi: 12,5 ç.v.
Tiraj: 300 nüsxə

BDU Nəşr Evi
AZ 1148, Bakı ş., ak. Z.Xəlilov küçəsi, 33.
e-mail:bduneshrevi@bsu.edu.az
www.bsu.edu.az

bsu.edu.az

(+994 12) 430 32 45

info@bsu.edu.az

Ünvan: Bakı şəhəri, AZ 1148,
ak.Zahid Xəlilov küç., 33